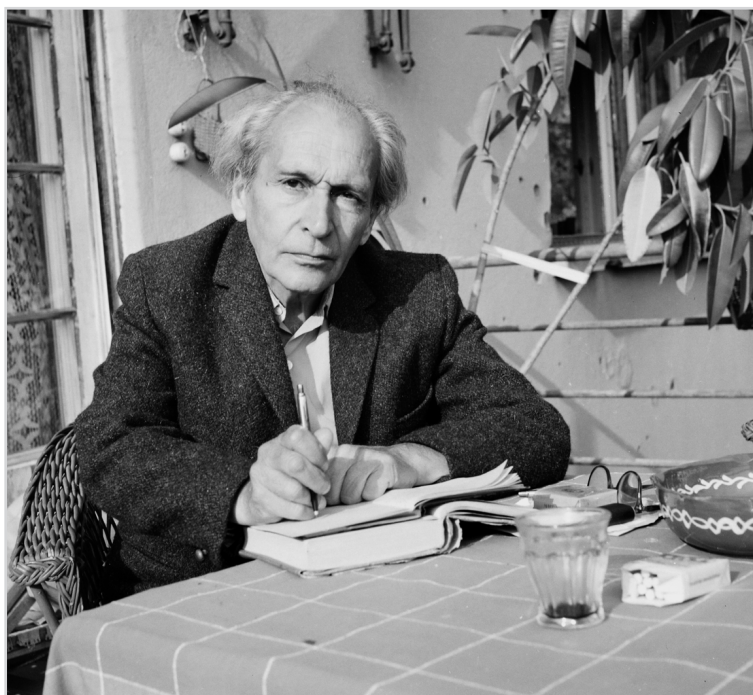


Illyés és a hatalom – 1958

Az „Illyés és a hatalom” kérdés a recepció egyik gyakori témája. Azzal együtt, hogy az életmű egészének aspektusából (talán) fontos, de nem szignifikáns kérdés. Ennek ellenére időnként nemtelen írások, máskor szakmailag igényes tanulmányok poentírozott megállapításai szólnak a politika kegyeit kereső vagy azzal megalkuvó Illyésről. A kérdést tisztázni akaró és a (költő védelmére) kelő válaszok óhatatlanul a védekezés pozíciójába kényszerülnek, irodalomtörténeti, biográfiai tényekre, adatokra támaszkodva.

Az értelmiség és a hatalom történelmi koronként változó, paradigmatis viszonyának vizsgálata különböző diszciplínák (társadalom-, politikatörténet, szociálpszichológia, személyiség-történet stb.) kontextusát igényli. Másrészt történetileg adekvát értelmezést. Hisz ez a sajátos viszony – a szimplifikáció veszélye nélkül – nem írható le olyan direkt etikai normákkal, mint amelyek függetleníthetők lennének történeti, hatalmi, kulturális konstellációktól, politikai cél- és értékrendszerektől, s csupán az egyén erkölcsi normarendszerének stabilitásán múlnának. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a népi mozgalom egészére – de Illyésre különösen – érvényes, hogy a nemzeti hagyományokból levezetett és aktualizált társadalom- és küldetés-tudat más relációkban érvényesült a 30-as évek első és második felében, némiképp másként az 1945–46-os évben, és egészen másként az 1948 és 1956 közötti időszakban. 1956 politikatörténeti tanulságai pedig meghatározták a mozgalomban egyre inkább magára maradó, a 60-as évek első felében a forradalom szellemi utóvédharcát lefolytató Illyés szellemi és irodalomtörténeti pozícióját is.¹

1957 nyarán a megszilárduló politikai hatalom elkezdte kiépíteni a szellem életet irányító testületek struktúráját is. Szeptember elején létrehozták az MSZMP KB mellett működő Kulturális és Elméleti Munkaközösséget. A testület első munkája a népi írókról szóló *Állásfoglalás* volt. Ugyancsak ebben az időszakban újjászervezték a Hazafias Népfrontot.² Kádár hasonló szerepet szánt a szervezetnek, mint Nagy Imre a megalakulása idején (1954), de termé-



szetesen a volt miniszterelnök hívei nélkül. Az újjáalakuló testületbe be akarták vonni a népi írókat is. Az összetételről a Politikai Bizottság döntött. Alelnöknek jelölték Szabó Pált és Darvas Józsefet, Féját azonban Kádár elnevezte: „...én Féja kihagyása mellett vagyok. Tamási Áron állítólag egy fokkal jobb, mert a Horthy-fasizmussal ő nem jegyezte el magát. Illyés Gyula szerintem még jobb egy fokkal Tamási Áronnál. Én ugyan Tamási Áront sem venném be, de mivel ő régi tag, maradhat most már.”³ Az Országos Tanácsnak tagja lett Tamási Áron mellett Darvas József, Veres Péter, Szabó Pál és Németh László is. Közben deklaratív módon a népi írók legtekintélyesebb tagjai – Illyés kivételével – egy politikai szervezetnek tekintett testület vezetői lettek, folyt az előkészület a depolitizálásukra és diszkreditálásukra.

A népi írókról szóló politikai *Állásfoglalás* egy hatalmi-politikai folyamat része, a leszámolás, a rendteremtés sa-

Déry Tibor,
1964
© Fortepan,
adományozó:
Hunyady
József

¹ Jelen tanulmány egy készülő nagyobb munka részeként a kérdés egyik aspektusát tárgyalja. A népi mozgalmat 1958 júniusában elítélő *Állásfoglalás* kapcsán Illyés nemcsak a történetileg megalapozatlan és ideologikusan elfogult, hamis vádakot utasítja vissza, hanem felvázolja a hatalomhoz való viszonyukat, viszonyát is, a gondolkodástörténetében a későbbiekben egyre inkább meghatározó nemzettudat aspektusából.

² Nagy Imre kezdeményezésére jött létre 1954-ben, aki ilyen módon akarta politikai térhez juttatni az őt támogató, a kommunista párton kívüli, politikailag aktív társadalmi rétegeket.

³ Idézi STANDEISKY Éva: *Írók és hatalom 1956–1963*. Bp., 1956-os Intézet, 1996, 134.

játos ideológiai és adminisztratív aktusa. 1957. október 9-én ítélet született a „kis íróperben”,⁴ majd következtek a „nagy íróper” súlyos ítéletei.⁵ S közben folyt a „nagy per” előkészítése, Nagy Imre és társainak elítélése, majd kivégzése. Az „ellenforradalommal” való végső leszámolás, az azt jelképező – a miniszterelnökségről lemondani nem hajlandó és így Kádár legitimációját elutasító – Nagy Imre kihallgatása, pere teljes titokban zajlik. Az írók elleni vádak kapnak kisebb publicitást.⁶ Az *Írószövetség politikai tevékenységéről* címmel már a *Népszabadság* 1957. február 10-i számában olyan szöveg jelenik meg, amely nevesíti a főbűnösöket (Déry,⁷ Háy, Zelk) mint „kispolgárokat, anarchistaikat, destruktívokat”. Fő bűnük nem is az, hogy összefogtak a „kispolgári, restaurációra” törő erőkkkel, hanem az, hogy nem ismerik fel, hogy a „felkelés” „ellenforradalom” volt. A legnagyobb felelősség Déryé – amint majd a perben is –, a felsorolt vádak és vádlottak között ő szerepel az első helyen. Déry perében Illyést is kihallgatták.

Az *Állásfoglalás* születésének körülményei ma már nagyrészt tisztázottak.⁸ A népi írók ellen az ideológiai – és nem adminisztratív – eljárást azért kezdeményezték, mert a népiek 1956-os tevékenysége reprezentálta ebben a kontextusban azt az „ellenforradalmi” veszélyt, amit a forradalomról szóló politikai nyilatkozatok rendre a nacionalizmusban, a szovjetellenességben mutattak fel. Az *Állásfoglalás*on dolgozó Elméleti Munkaközösségnek megfelelő szellemi municiót adhatott Kádár János parlamenti beszéde, amelyben az irodalomról szólva így fogalmazott a népiekről: „Mi – példának okáért – nem irodalmi irányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak tartjuk az úgynevezett népies írók csoportját. Ennek a csoportnak ugyanis az *elvi*

kiindulópontja kimondva vagy ki nem mondva szemben áll a munkásosztály vezető szerepével a társadalom életében, és ez semmiképpen nincs összhangban a szocialista társadalom építésével, amelynek vezetője a munkásosztály.”⁹

Az *Állásfoglalás*t nagyrészt az Aczél György személyes tanácsadói köréhez is tartozó irodalomtörténészek (Király István, Szabolcsi Miklós, Pándi Pál) állították össze. Meghatározó szerepe Király Istvánnak volt.¹⁰ Király egy későbbi beszélgetésben a szöveg és az ő akkori szellemi pozícióját úgy írta le, mint amelyet alapvetően meghatározott a nagypolitikából a hazai politikai beszédbe – és az azt visszhangozó lapokba: *Népszabadság*, *Élet és Irodalom* – átszűrődő nacionalizmusvád, amely az „ellenforradalomnak” állandó jelzője volt, csakúgy, mint a fasiszta restauráció.¹¹ Ezt erősíti meg az előterjesztés egyik munkanyaga, amely 1958 elején így fogalmazza meg az MSZMP és a népiek viszonyát: „Az együttműködés ideológiai célja és perspektívája az, hogy a népi írók küzdjék le a helytelen világnézetüket, elsősorban nacionalizmusukat. [...] Politikai csoportosulásukat nem ismerjük el, arra törekszünk, hogy politikai síkon differenciáljuk őket, egységüket megbontsuk.”¹² Az *Állásfoglalás* a *Társadalmi Szemlé*ben jelent meg, több, jelentéktelen közlemény után. A célját így határozza meg: „Az ideológiai tisztulás egyik figyelemreméltó akadálya ma még – különösen értelmiségi és kispolgári körökben – az ún. »népi« írók ideológiája, a »népi« írók múltjának, közelmúltjának és jelenének értelmezésében és értékelésében mutatkozó téveszmék. Az itt közölt összefoglalásnak az a célja, hogy hozzásegítsen a »népiek« körüli ideológiai zavar eloszlásához, a »népi« írók antimarxista nézeteinek leküzdéséhez. Ez az elemzés a marxista álláspont kifejtésével

4 Az Írószövetség adminisztratív tevékenységet betöltő tagjait „ellenforradalmi célok megvalósítása érdekében tett tevékenységük” miatt ítélik rövidebb idejű börtönbüntetésre: Varga Domokos (2 év); Tóbiás Áron (1 év felfüggesztett); Molnár Zoltán (3 év); Fekete Gyula (1 év felfüggesztett). Uo., 334–343.

5 A párton belüli ellenállást szervező, jobboldali revizionizmussal vádolt „volt kommunista” írók ítélete: Déry Tibor (4 év), Háy Gyula (6 év), Zelk Zoltán (3 év) Tardos Márton (1,5 év). A letartóztatások során Illyés neve is felmerül. Így Zelk ügyében és Háy Gyula nyilatkozatával kapcsolatban. Háy a szovjet városparancsnoksággal tárgyalva közleményt akart megjelentetni. „Háy az Írószövetség elnökségében felmerült éles ellenzése ellenére Illyés Gyula támogatásával a közlemény és a felhívás kibocsátását megvalósította” – állítja a nyomozati anyag. A valóság azonban épp ellenkező, mert a közgyűlés a nyilatkozatot elutasította, megalkuvónak tartotta. Illyés józanságra intette társait. Uo., 210.

6 Az írók elleni perekre – és egyáltalán a Kádár-kormány akkori helyzetére – jellemző, hogy más kommunista pártok vezetőivel is konzultáltak. A lengyelek ellenezték a pereket. Kádár nemcsak a Nagy Imre elleni vádiratot, hanem a két íróper határozatát is elküldte a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának. Uo., 273.

7 Kádár utálta Déryt, szigorú büntetését többször is követelte. Érthető, hogy Déry „bűncselekménye” a legsúlyosabb minősítést kapta: „a népi

demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése”. Az MSZMP KB PB 1957. júniusi értekezletén – ahol az íróperekről és a kiszabandó ítéletekről is szó volt – így fogalmazott: „Mi a szerepe az értelmiségnek az ellenforradalmi lázadásban? Egyesek bűnösök az ellenforradalomban. Déry és Háy és még mások bűnösségéhez nem fér kétség. A bűnösöket meg kell büntetni.” Uo., 270.

8 N. PÁL József: *A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai háttér = Válasz Évkönyv I-II.* Szerk. KÁRPÁTI Zsófia, MEDVIGY Endre, Bp., Veres Péter Társaság, Püski Kiadó, 1989, I., 171–199.; RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk.* Bp., Sík, 1997, 95–99.; STANDEISKY: *i. m.* (1996), 371–384.

9 Idézi N. PÁL: *i. m.* (1989), 185. N. Pál József alapos írása végigköveti az állásfoglalás téziseit, idézi is azokat. Munkánk során támaszkodtunk tanulmányára, noha láthatóan mások a hangsúlyaink.

10 Király István irodalomtörténész (1921–1989). A szöveg nagyobb egységét, az irodalomtörténetet az irodalomtörténészek írták, de „besegítettek” az ideológiát képviselők: Köpeczi Béla mellett Bessenyei György, Simó Jenő, Ortutay Gyula is. RÉVÉSZ: *i. m.* (1997), 378.; STANDEISKY: *i. m.* (1996), 376.

11 *Magyar Glóbusz. Beszélgetés* KIRÁLY Istvánnal a népi írókról szóló állásfoglalás egyik szerzőjével. Készítette TÓBIÁS Áron = *Válasz Évkönyv. i. m.* (1989), II., 206.

12 Idézi STANDEISKY: *i. m.* (1996), 377.

segítségét kíván nyújtani mindazoknak tévedéseik leküzdéséhez, akik még ma is a »népi« ideológia hatása alatt állanak, nem utolsósorban maguknak a »népi« íróknak, nézeteik és helyzetük tisztázásához, irodalmi tevékenységük szilárd eszmei alapjainak megteremtéséhez, s kiindulópontul kíván szolgálni egy szélesebbkörű vitához.¹³ A szöveg magát álszerűen „vázlatként” definiálja, és a népiek mozgalmának „eszmei-politikai” jellemzését ígéri. Ezt be is tartja, amikor azok „harmadikutasságáról” beszél, és a mozgalom ideológiájának „nacionalista jellegét” igyekszik bizonyítani, vagy amikor például az Új Szellemi Front történeténél azt írja, hogy „*egy-egy tagjainál* zsirosparaszti polgári osztályérdekeket is kifejezett” (sic!), illetve amikor leszögezi: „Ami a mozgalomban állandó, az a *kispolgári jelleg*.”¹⁴

Az *Állásfoglalás* terjedelmesebb része a népiek „nacionalizmusával” foglalkozik. Áttekinti a két háború közti időszakot, de a nacionalizmus mint fő bűn erősebb hangsúlyt kap az 1945 utáni időszak leírásában. Ezek szerint a béketárgyalásokat a népiek nacionalizmusa akadályozta, hogy nem ismerték el, Magyarország a „hitlerista Németország utolsó csatlósa volt”: „A »népiek«: Kovács Imre, Illyés Gyula, Bibó István és Veres Péter is, erősebben vagy halkabban, de megmaradtak a nacionalista hangulatkeltés talaján, bármennyire is irreális volt ez a talaj. Nacionalista alapon kezdték »védeni« a magyarságot. Ha a magyarság védelmének jelszava 1945 előtt elsősorban a hitlerizmus ellen irányult, most ez a jelszó, amelyet a parasztpárti írók és politikusok ismét hangoztattak, elsősorban a Szovjetunió, pontosabban a nemzeti kérdésben a valóságot a nemzet előtt őszintén kimondó, egyenes politikát folytató marxizmus ellen fordult, ha nincs is kimondva a célzat. S mint 1945 előtt, úgy 1945 után is kísért a jelszóban az antiszemita hangulatkeltés: »csak a parasztpárt magyar párt, mert a többi demokratikus pártok keletre, meg nyugatra kacsintgatnak [...] a parasztpártban csak magyarok vannak, nem kellene nekünk idegenek, sem svábok, sem zsidók« (Veres Péter). A »harmadikutás« nacionalizmusban ugyanis kezdettől fogva jelen vannak, attól elválaszthatatlanok a fajelmélet elemei.”¹⁵ És ahogy a szöveg 1956-hoz közeledik, egyre keményebbé és elfogultabbá válik. Különösen kitetszik ez abból, ahogy az erőszakos kollektívizálásról és az arra adott válaszokról szól, mentegelve a Rákosi-időszakot is, mondván, hogy a nacionalizmus és a szovjetellenesség a népiekben már akkor is erős volt, amikor a kollektívizálással kapcsolatos törvényteleneségek („hibák”) még nem jelentkeztek: „Látnunk kell ezt, ne-

hogy teret engedjünk annak a velejéig hamis nézetnek, hogy a »népiek« 1956-os magatartása a pártvezetés hibáira való reagálás volt. Nem, nézeteik már a hibák előtt készen voltak, a hibák csak elősegítették reaktivizálódásukat, és erősítették bennük igazoltságuk hitét.”¹⁶ Ugyanígy érvel, hogy a népi írók nem azért fordultak szembe a párt-irányítással, és a hangoztatták „fenntartásaikat”, mert „súlyos hibák fordultak elő”, hanem mert a harmadikutás ideológiát „nem tudták végképp legyűzni”, és emlékezett Illyés írókongresszusi felszólalására (1951), valamint Veres Péter nézeteire.

Az *Állásfoglalás* célja azokban a részekben válik egyértelművé, amelyek szoros kapcsolatba hozzák a népiek „harmadikutás nacionalizmusát” a forradalom szellemi előkészítésével és a forradalmi történések szovjetellenességével, függetlenségi irányával. Ez közvetlenül így fogalmazódik meg: „Nem lehet elhallgatni azt, hogy a »népi« ideológia felélénkülése ebben az időszakban, elválaszthatatlan a marxizmussal és a szocializmussal szembenálló erők általános ideológiai és politikai előnyomulásától. Az ellenforradalom eszmei felkészülése során támaszkodott a »népi« ideológiára, mint olyanra, amely a maga »harmadikutás« jellegével kendőzi a szocializmus elleni nyílt támadásokat, és ezáltal legális fórumot teremt a rendszer elleni ideológiai és politikai fellépésre. Ezzel magyarázható a »népi« ideológia és a »népi« írók »népszerűsége« olyan ellenforradalmi körökben is, amelyek korábban, különösen a »népi« mozgalom haladó időszakában, élesen szembenálltak velük.”¹⁷

A szöveg jelenéhez közeledve kijelenti, hogy a népiek nem könnyítik meg a konszolidációt. Kevésnek tartja a „szórványos és erőtlen önkritikai kísérleteket”, s bírálja Illyést, aki „beszédes hallgatásba burkolózik”, miközben mindenki megszólalt már. A megszólalók névsora (élén Németh Lászlóval) érzékelteti a tekintélyt jelentő Illyés ellehetetlenítésének szándékát, szembeállítását íróársainak „jó szándékával”, akik megtörték hallgatásukat, ha nem is teljesen úgy, ahogy azt a hatalom várja tőlük.

Az irodalomtörténeti elemzés mezébe öltöztetett politikai-ideológiai *Állásfoglalás* nyilvánvaló politikai nyomásra született, amint a szöveg keletkezési története is mutatja. 1958. április 11-én az irodalomtörténészek megvitatták Aczél Györggyel a szövegtervezetet, aki módosítani akarta a harmadikutás politikai tartalmát: „Utalni kell arra, hogy a »Szép Szó«-féle harmadikutassághoz képest ez egy pozitívabb harmadikutasság volt. A városi kispolgári harmadikutassághoz képest ez pozitívabb.”¹⁸

¹³ A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása = *Társadalmi Szemle*, 1958, 6. sz., 38–69., 38.

¹⁴ Uo., 40.

¹⁵ Uo., 57.

¹⁶ Uo., 63.

¹⁷ Uo., 65.

¹⁸ RÉVÉSZ: *i. m.* (1997), 97.

Aczél, aki 1957-ben még az urbánusságot szegezte szembe a népiek paraszti kultúráról vallott nézeteivel, most a taktikai platformot is jelentő, aktualizált népi-urbánus konfliktusban azért tette le voksát a népiek mellett, mert az „urbánusok”, azaz a polgári származású írók, Déryék voltak a fő ellenségek. A Politikai Bizottság vitájában Aczél szinte konspiratív, metaforikus nyelvet használ, amikor a Szép Szó körét, majd Ignó Pált említi, a hozzászóló – és az elvi vitát eldöntő – Kádár János azonban nem érti ezt a nyelvet, és a maga prakticista módján érvel: „A munkástömegekre nem voltak befolyással, a párttagságra nem voltak veszedelmesek, csak a polgárságra. Ez az irányzat tehát nem olyan veszedelmes, mint a népieseké.”¹⁹ A Politikai Bizottságban lefolytatott vita a keményvonalasok (Kállai Gyula, Nemes Dezső, Biszku Béla) meghátrálásával végződött, hisz az *Állásfoglalás* ugyan bírál, elítél, fenyeget, de zárszavában mégsem a retorzióról, hanem a kiegyezés, a meggyegyezés lehetőségéről és annak vállalhatósági módozatairól szól. Ennek – formális – szimbóluma volt az is, hogy az érintetteknek felajánlották a hozzászólás lehetőségét. Akik nagyobbreszt éltek is a lehetőséggel, ám észrevételeik nem jelenhettek meg az anyagban. Annál is inkább, mert a szöveget szentesítő Politikai Bizottság 1958. április 29-án tárgyalta, a válasza felkérő levelet június 7-én postázták,²⁰ az *Állásfoglalás* pedig június közepén már napvilágot látott.²¹ A szöveg eredetileg „népies” írókról szólt, amit az érintettek sérelmeztek, s így a végleges anyag „népi írókról”, illetve „népi” írókról beszél.

Az érintettek válaszoltak. Ki-ki a maga módján. Veres Péter most is hosszasan,²² Szabó Pál röviden, címében is karakán gesztussal (*Nem vitatkozom*). Féja (most is) az „álcázott és nem álcázott polgárok” kártékony szerepéről ír, Tamási Áron maga mentetgetőzve. Illyés röviden, a tényekre szorítkozva ír, azaz szinte elutasítja a felkínált lehetőséget. Őrizve a hallgatás pozícióját.

Válasza egy tézis a népieség tartalmáról és a népi mozgalomról.²³ Írásának hangnemét ebben a részben a tárgyilagosság határozza meg, s majd a tételes válaszokban fejeződik ki a megsértettség, a megbántott önrzet. Ugyan-

akkor a tárgyi tudás fölényével ír „az egyetemi fokú irodalomtörténészek” munkájáról, kiemelve annak szerinte méltatlan megállapításait és sértő tévedéseit. Úgy vitázik, hogy nem vitatkozik, hanem leírja, hogy mit jelentett a népi mint fogalom, annak milyen politikai, etikai tartalma van, s mit képviselt a népi mozgalom, amely – mint írja – „sosem táborként volt együtt, sose táborként viselkedett”.

Illyés írásának logikája – és gondolkodói taktikája – abba az irányba viszi az okfejtést, hogy törekvéseik köztösek voltak azokkal, akik „közösségüknek lelkiismeretes művészi munkásai”, s akik a „magyar nyelvűek közösségét” az „igazság irányában akarták fejleszteni”. Azaz Illyés kitágítja az értelmezési kört, s a munkaközösség anyagának marxista, osztályalapú értelmezését negligálja, az ő értelmezői centrumában a nemzet áll, a magyarság. Ezért is mondhatja, hogy a népiek igazi eszméi, amit lapjaik (*Válasz, Kelet Népe, Magyar Csillag*) is képviseltek, a magyarság sorskérdései.

A válasz alig érinti az *Állásfoglalás* egyik súlyos vádját, a nacionalizmust – a másik, ugyancsak elmarasztaló vádat – azonban nyilvánvalóan nem kerül meg. A *Magyarokban* (1938) kifejtett gondolatait idézi, amikor irodalmi, történelmi hagyományról beszél, a Zrínyiig visszavezethető örökségről, nevezetesen a romantikus irodalom által felnagyított és áthagyományozott tradícióról, hogy az írók, költők feladata a végveszélyben élő nemzet szolgálata. Ennek a romantikus tradíciónak fogalmi interpretációja a „testvértelen ágú nemzet”, ami „halálos veszedelemben van, s történelmi elsüllyedés előtt áll”. A nemzethalál vízióját, az „elődök fokozódóan sötét jóslatait” mint beteljesedést kapta nemzedékük. Érdekes Illyés történelmi analízise: „A polgárság 1918-ban szégyenletesen és nevetségesen megbukott, a nemzeti ellenállásra talpra állt proletárságot a szomszéd népek kispolgárságának tobzódó nacionalizmusa leverte. A magyarság a megoldatlan munkáskérdés és paraszti kérdés régi betegségeitől is földön hevert. Szinte törvényszerűen következett be, hogy ezek után biológiai életében is végveszély-

¹⁹ STANDEISKY: *i. m.* (1996), 379.

²⁰ RÉVÉSZ: *i. m.* (1997), 98.

²¹ A levél – Kállai Gyula aláírásával – azért kéri az érintettek hozzászólását, mert „számukra az ön észrevételei sokat jelentenek, azokat a közlés előtt, a végleges megszövegezésben figyelembe kívánjuk venni”. RÉVÉSZ: *i. m.* (1997), 99. Révész – Huszár Tiborra hivatkozva – Aczélnek tulajdonítja a gesztust, még ha az formális is, de – mint írja – eddig nem volt szokás a nyilvános bírálatokba bevonni a megbíráltakat. Aczéllal tehát egy új korszak kezdődött – sugallja Révész.

²² A válaszokat közli: *Válasz Évkönyv. i. m.* (1989), II., 225–276. A jegyzeteket ZIMONYI Zoltán írta. A szövegek gépiratos változatai megtalálhatók Aczél György hagyatékában is. Veres Péter szövegének két változata is olvasható.

²³ Az Aczél-hagyatékban őrzött gépiratos – és áthúzásokkal, kisebb, tollal beírt kiegészítésekkel korrigált – szöveg csaknem megegyezik a publikált megjegyzésekkel. A tagolások többször eltérnek, a szöveg logikai egységét ezek nem sértik. Illyés kéziratában a „Mindazokkal...” kezdetű mondatban ez olvasható: „...a mi érdekes alakulású nemesi irodalmunk – egy nemzeti állam nélkül való nemesi irodalma – minden írónkra örökséget hagy”. A publikált változatban a „nemesi” helyén „nemzeti” áll, valószínűleg helyesen. Vö. ILLYÉS Gyula: *Néhány megjegyzés = Válasz Évkönyv. i. m.* (1989), II., 225–228., 226. A munkaközösség anyagát egy ironikus képzavarral érzékelteti Illyés. Mint írja: „alapos tudásuk hálóját”. Ez a metafora a halázzatra utal, a következő mondat azonban madár zsákmányról beszél: „A fognivaló azonban madár volt, a »gazdag zsákmány« is ezt mutatja”. Uo., 227. Illyés kéziratában nincsenek idézőjelek, talán tompítva az ironiát.

be került; népbetegségek törtek ki rajta. Etnikailag egységesnek hitt területén indult pusztulásnak, s veszítette el – szinte egy nemzedék szeme láttára – fölényét. Ugyanakkor nyugatról a század legvadabb nacionalizmusa indult támadásra.”²⁴

Ez a történelemértelmezés – különösen annak utolsó része – ismerős a *Pusztulásból* (1933), amint a proletárforradalom átértelmezése más művekből is. Jóllehet a forradalmi erők valóban szembeszálltak a cseh és román intervencióval a területi integritás védelmében, magáról a Tanácsköztársaságról mégsem mondható, hogy a nemzeti kérdések politikai és filozófia talapzatán állt. Az illyési logika középpontjában a nemzet mint politikai, területi és szociális entitás áll, ezért – és itt kicsit a marxista beszédmódnak engedve – bekapcsolja a nemzet alapegységeit, a munkásságot és a parasztságot. Így, ebben az ugyancsak marxista ihletettséű sorrendben, noha a népi mozgalom a nemzeti sorskérdéseket inkább a parasztsághoz társította.

Illyés nem kerülte meg a népi-urbánus vitát sem. A magyar irodalmi örökség felvállalásakor még talányosan fogalmaz a „bohém lelkületüekről” szólva, de okfejtéséből kitétszik, hogy a népiektől „merőben, esetlegesen távol állókról” van szó. A tragikusan szembenállókat a *Magyar Csillag* hozta közel. Itt részben megismétli az *Állásfoglalás* szövegét – természetesen elhagyva annak vulgár-marxizmusát –, amikor saját lapjáról szól, annak valóban érvényesülő, nemzeti értékeket egyesítő szándékáról: „...az 1941-ben megindult *Magyar Csillag*, egészen betiltásáig, 1944-ig az ún. népi-urbánus ellentét föloldását szolgálta, közölve kommunista és zsidó származású írók munkáit is.”²⁵ Ezt a szembenállást felidézi még egyszer. Most József Attila 1958-ban már politikai emblémává vált nevére hivatkozik, de nem a hatalom kánonjának megfelelően. A *Pusztulás*-vitát lezáró cikkét, az ő falukutatását²⁶ említi az *Állásfoglalás*, amely valóban emlékeztet a nagyjából József Attila által szövegezett, három évvel korábbi röpiratra (*Ki a faluba*, 1930), azaz itt Illyés egykori barátjáról, később a *Szép Szó* táborában a népiek – leginkább Illyés – engesztelhetetlen ellenfeléről szól: „Én tudom, mi minden alakul másként az ügyre is, de tán őrá magára nézve is, ha később nem éppen ő számít a népiek elleni tábor zászlajának. Ő, akinek helye tulajdonképpen azok között van. Mint olyannak, aki szintén a magyar nyelvűek gondjait fejezte ki.”²⁷ Illyés – kétségkívül ügyes politikai reto-

rikával – itt némiképp csatlakozik a korabeli politika polgárelenességéhez, megismételve a népiek gondolkodását arról, hogy József Attilát liberális barátai csak kihasználták. (És itt csak Kodolányira utalnék, nem Erdélyi egyoldalú, antiszemita értelmezésére.) De nem feltétlen a hatalom szájíze szerint szól az urbánusokról, akik – az ő logikája szerint – nem a „magyar nyelvűek közgondjait” képviselték.

A *Megjegyzések* helyenként szellemesen taktikus, noha írjuk a „munkára való gyengeségről” beszél, önnön fizikai és szellemi állapotát jellemezve. A szöveg – különösen befejező elméleti részében – nemcsak a fáradságon, hanem vitapartnerre is felülemelkedik. Először is kijelenti, hogy „A népi írók tábora soha nem volt egy kör”. Majd folytatja, hogy a „tábor legtöbb írója beletartozott egy körbe. Ez azonban az írónak nevezhető magyar írók köre volt.”²⁸ Azaz elhárítja a vádat azzal, hogy a népi mozgalom egy szűk csoportosulás volt, mert a népi írók a magyar írók nagy közösségébe tartoznak, mégpedig azokéba, akik „írók”, azaz érdemesek az író névre. Ugyanilyen szellemes okfejtés, hogy „népi irodalom” nincs „sem nyugaton, sem a népi demokráciában, sem a Szovjetunióban. (Az ilyet ugyanis mindenütt nemzeti irodalomnak hívják.)”²⁹ Illyés itt egy 30-as évekbeli cikkére³⁰ emlékeztetve használja ki a terminusokból adódó etimológiai lehetőséget, s fordul mint legfőbb értelmezési tekintélyhez a Szovjetunióhoz és a szláv nyelvekben megjelenő jelentéskülönbséghez.

A hozzászólásának végén újra szóba hozza a nacionalizmust mint végső érvet. Logikusan, hisz ez a legsúlyosabb vád. A század „legsúlyosabb szellemi vírusának” ellenszerét azonban nem a marxizmus szellemében, s nem az állásfoglalás megrendelőinek és íróinak gondolkodása szerint értelmezi. A nacionalizmust nem a nemzetköziség fogja felszámolni: „Ellenszere egyetlen van: az egységes nemzeti életű közösség. Ez akkor működik egészségesen, ha a korszak nagy igazságainak megvalósítására válik kerekké, abban a lépcsőzetben, amelynek egyik alsóbb foka a család, a legfelső pedig az egykor egységbe illeszkedő emberiség, amelyben már egyetlen népnek sem lehetnek lázt okozó nemzeti sérelmei, úgynevezett nemzeti problémái.”³¹ Azaz a nemzeti sérelmek – amelyek táptalajai, bár másképp és másképp, a XIX. és XX. századi nacionalizmusoknak – akkor fognak megszűnni, ha egészséges nemzeti életű közösségekből áll az emberiség. Nem nehéz kihallani ebből az érvelésből a történelmi aktualitást. A ma-

²⁴ Uo., 226.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo., 227.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Illyés Gyula Eugène Dabit-ról szólva az európai populisme áramlatba kapcsolja be a magyar népi mozgalmat, világirodalmi kontextusba helyezve azt. N. HORVÁTH Béla: *Nép és nemzet. Illyés Gyula*. Bp., Nap, 2021, 106–107.

³¹ ILLYÉS: *i. m.* (1989), 227.



Balról jobbra:
Veres Péter író,
Bárdosi Németh
János költő,
Illyés Gyula író,
Pákolitz István
költő
az Írószövetség
közgyűlésén,
a pesti
Új Városháza
üléstermében,
1962
© Fortepan,
adományozó:
Hunyady
József

gyárság épp most veszítette el a nemzeti egészségének egyik fontos zálogát: identitását, függetlenségét, a nemzeti létének megfelelő társadalmi forma megválasztásának lehetőségét.

Illyés a hozzászólása végén pontokba szedve válaszol, illetve – mint mondja – „kiigazít”. Itt szól egy mondatban a harmadikutasságról. Önmagát idézi 1938-ból: „Föladatainkat abban látjuk, hogy ellenségei meghátráltatásával a parasztságnak és a munkásságnak módot adjunk olyan társadalmi élet berendezésére, amelyet ő jónak lát.”³² Valójában persze a harmadik út ennél lényegesebb, komplexebb történelmi és politikai programot jelentett, de Illyés taktikus tömörítése visszaadja a lényegét, hogy a (magyar) társadalomnak megfelelő társadalmi formációt akartak, elutasítva a kapitalizmus bizonyos formáját és a szovjetkommunizmust is. A rövid válaszok kitérnek a népi-urbánus vita vádjaira: a „völkisch” (ami a korabeli szóhasználat szerint a német fasizmus metonímiája volt) minősítésre, az antiszemitizmusra, s arra is, hogy a népiek kiegyeztek volna Gömbössel 1935-ben. S joggal kifogásolja, hogy az *Állásfoglalás* nem említette meg az általa szerkesztett „Orosz Dekameront”, a Franciaországban internált, a „spanyol szabadságharcban” részt vevő baloldaliak-kommunisták érdekében tett fáradozásait,³³ illetve nem szólt a „Babits-emlékkönyv társadalmi jelentőségéről”. Ez utób-

bit azért említhette, mert a könyvet akkor (1941) széles körű jobboldali támadás érte – amint majd a *Magyar Csillagot* is –, bírálva Illyést, mert zsidó származású írókat is szerepeltetett. Azaz ezzel a finom utalással kívánta elháritani az antiszemitizmus vádját.

Illyés a népi írókról szóló állásfoglalást sohasem fogadta el. Ezt elmondta Aczél Györgynek is, amikor 1958 decemberében, nyugdíja ügyében találkozott vele, és elmondta Király Istvánnak 1959-ben, jól tudva, hogy véleményét pontosan ismerik a hatalom legmagasabb szintjein is. S elmondta külföldön is. 1962-ben először utazhatott külföldre, a COMES firenzei kongresszusára.³⁴ Az Illyés akkori politikai helyzetét, szellemi pozícióját részletesebben leíró Borbándi Gyula így adja vissza az állásfoglalásról akkor elmondott véleményét: „A népi írók egyébként megbocsáthatatlannak tartják az 1958-as nyári dokumentumot, amelyet sztálinista szellem sugallt, és ellenségeik valamennyi régi vádját felmelegítette. Tárgyalási és vitaközlési alapnak nem lehetett elfogadni. Ezért is maradt el az érdemi diszkusszió. Amit az érintettek mondhattak volna, annak nem volt és ma sincs megjelenési lehetősége. Amit az írók a forradalom előtt, alatt és után tettek, abból semmit sem vonnak vissza. Szerepük ismert és világos. Azt viszont ellenfeleik elfelejteni látszanak, hogy az indulatokra mérséklően hatottak, a kilengéseket elítélték, és a felkelés tisztaságán örködtek.”³⁵

A diktatórikus rezsim politikai kultúrája, hatalmi szokásvilága – és a Szovjetunióban bevált gyakorlat – szerint a megbíráltakat „össznépi” bírálat alá is vonták. A *Kortárs* 1958. júliusi száma újra közölte az *Állásfoglalást*, és a következő hónapokban *Vita a „népi” írókról* című rovatban közölt hozzászólásokat. Mint a „vitát” bevezető szerkesztőségi jegyzet mondja, „továbbra is helyt adunk mind az érintett, mind pedig más, nem a »népiekhez« tartozó írók nyilatkozatának”, és egyúttal a „mélyen szántó” tanulmányokat sürgeti és igényli. A hozzászólások³⁶ azonban ilyenekben nem bővelkedtek. A „mélyen szántás” két mélypontját Földeák János írása és Mesterházi Lajos hozzászólása jelentette a két irodalmi lapban. Földeák szövegét a sértettség határozza meg. Kifogásolja a népieknek tulajdonított jelentőséget, kivételezettségüket, a kommu-

³² Uo., 228.

³³ A spanyol polgárháborúban részt vevő – többségében – kommunista köztársaságpártiról van szó, akiket Franciaországban internáltak. Az ő érdekében írta Illyés *Hatvan magyar fogoly* című cikkét. Lásd N. HORVÁTH: *i. m.* (2021), 95.; *Válasz Évkönyv. i. m.* (1989), I., 230.

³⁴ A COMES (Comunità europea degli scrittori), az Európai Írószövetség 1958-ban jött létre, a nyugat-európai kommunista írók kezdeményezésére, a PEN ellensúlyozására. Illyés mellett a küldöttség tagja volt Passuth László, Váci Mihály, Tolnai Gábor. (A kommunista írókhoz csatlakozhatott Illyés.) Az utazása a hatalom erejét és egyben az írókkal való kiegyezést hivatott demonstrálni. A firenzei útról

BORBÁNDI Gyula: *Négy nap Illyés Gyulával = Kortárs*, 1992, 10. sz., 10–17.

³⁵ Uo., 15.

³⁶ Hozzászólások: *Kortárs*, 1958, 8. sz.: FÖLDEÁK János: *Válaszút előtt* (243–246.); MOLNÁR Géza: *Töprengések és tapasztaltok egy Janus-arcú mozgalomról* (246–249.); HORVÁTH Zsigmond: *A népiek irodalomszemléletének néhány problémájáról* (252–255.); *Kortárs*, 1958, 9. sz.: DIÓSZEGI András: *A népi írók nacionalizmusáról* (373–384.); K. NAGY Magda: *Sziget vagy tenger* (384–392.); VÁMOS Ferenc: *Magyar műhely – Bartók-modell* (392–403.). A lap a „vitát” zárzó nélkül abbahagyta.

nista és szociáldemokrata, az „osztálytudatos és forradalmár mivoltukban is határozott célratörő és célért harcoló marxista írói csoport” negligálását látja az *Állásfoglalás*-ban.³⁷ (Hozzátehetjük: jogosan). Az *Élet és Irodalom* Mesterházi Lajos „előhangjával” nyitja meg a „vitát”. Az ez idő tájt még balosabb pozíciót elfoglaló Mesterházi balról akarja előzni az *Állásfoglalás* íróit, megkérdőjelezve a népi író szóhasználat jogosságát is, s kijelenti, hogy a népi írók érdekét szolgálja a határozat. Ahogy Földeák írását is a pozíciókeresés taktikája befolyásolja, úgy Mesterházi írásán is átüt az a szándék, amikor kifogásolja, hogy az *Állásfoglalás* „rehabilitálja az urbánusokat”. Mesterházitól persze semmi jót nem várhattak a népi írók, közismert volt szinte paranoid gyűlölete,³⁸ aminek ez a visszafogott szövege is hangot ad: „Öröknek és művészeknek az ellenzéki attitűdöt tekintették, nem pedig műveik legjavának progresszív, a valóban népi mondanivalóját, a nagytőke és nagybirtok Magyarországgal szembeni ellenzékiességét. Az esztétikai és politikai kérdések persze nem függetlenek egymástól, és nekünk éppen azt kell megmutatnunk, miként hozott számukra következetesen művészi fellendülést is a munkásosztállyal kötött időnkénti szövetség. És nekünk, de Illyésnek sem lehet egészen közömbös, hogy fölibe emelkedik-e a Jónás Babitsának, az 1944-es Radnótinak, megközelíti-e végül is – immár huszonegy év élmény többletével! – József Attilát vagy pedig jelent annyit, amennyit éppen jelent az irodalmunkban, s az nagyon nem kevés, de – tehetségéhez mérten – nem is a legtöbb.”³⁹

A népiekről szóló *Állásfoglalás* kötelező téma volt az MTA Irodalomtudományi és Történettudományi Intézetében is. Az Irodalmi Tanács is tárgyalta. Erre meghívták az érintetteket is, de az ülésen csak Veres Péter és Szabó Pál vett részt. Király István a vitaindítójában – és az *Állás-*

foglalás „vitáját”, tanulságait összefoglaló szövegében – kitért az Irodalomtudományi Intézetben Czine Mihály hozzászólására. Bírálta és egyben önkritikát is gyakorolt: „Czine az én legkedvesebb tanítványom volt, ezért az én hibám is, hogy rosszul tanulta meg a marxizmust, mert rosszul tanulta meg: a történelemre az objektív tettek hatnak.”⁴⁰

A népiek „állásfoglalása” az *Állásfoglalás*-ban nem kapott nyilvánosságot. Véleményükről azonban a hatalom értesült a besúgói rendszerből is. A legrészletesebben „Juhász Lajos” ír. Irodalomtörténeti ambíciókkal számol be a történeletről, ki mit írt, és milyen reakció várható: „Veres Péter válaszirata a hét végére készül el valószínűleg, akkorra lesz kész Féja Géza is. Mindkettő kitűnő írás, nehéz lesz a kommunistáknak megküzdeni vele.”⁴¹ A Püski házaspárra ráépült „Tábor” (Lakatos Géza) jelenti a hallott információt, miszerint Veres Péter járt Kádárnál (1958 októberében), és elérte, hogy Kádár leállította a vitát. És idézi Kádár Veres Péternek mondott szavait: írjanak, amit akarnak, „csak ellenséges hangú ne legyen”. Ugyanezt az információt („a balos túlzások megszüntetését”) Juhász Lajos is jelentette. Az ügynökök persze a postás szerepét is betöltötték ez alkalommal is. A legaktívabb „Juhász Lajos” idézi Tamási Áront, hogy nem ért egyet Németh Lászlóval és Illyéssel, „szerinte az íróknak dolgozni kell, úgy is tesz, de meg kell adni számukra a »becsületos bírálat jogát«”.⁴² Sinka Istvánt állítólag megnyugtatta az *Állásfoglalás* „emberséges hangja”.⁴³ Kodolányiról is jelent „Juhász Lajos”. Kodolányi nem írt választ, mert azt feleslegesnek tartotta, véleményét a lányán keresztül „üzente meg”: „Mi ez az egész »népi vita«? A polgári zsidó irodalmárok nagy akciója a legkomolyabb versenytársaik ellen.”⁴⁴

Az *Állásfoglalás* sajátos politikai kontextusban született, és utóélete, hatása is ezt a különleges politikai vi-

37 Földeák János (1910–1997) kommunista író, aki a *Népszavának* is munkatársa. 1945 után szakszervezeti, írószövetségi funkciókat tölt be. FÖLDEÁK János: *Válaszút előtt = Kortárs*, 1958, 8. sz., 244.

38 Mesterházi Lajos (1916–1979) író, tanult az Eötvös Kollégiumban és Párizsban is. Számos regény szerzője. Első műve (*Karacs Lajos sztahanovista betonszerető élete és munkamódszere*, 1950) jelzi 1945 utáni pályafordulását, harcos baloldaliságát, kommunista meggyőződését. Kádár János „szinte gyűlölte”, ő pedig a népieket. 1957 tavaszán, Déryék letartóztatása után írott feljegyzésében azt írja, hogy „ők fűztek be Zelket, ők terelték Kuczkaékát”. Illyésről mint tisztességtelen emberről ír: „Alamuzsi és gusztagustalan volt a viselkedése. A decemberi közgyűlésen pedig agresszív, gúnyos, fölényes.” STANDEISKY: *i. m.* (1996), 379. Illyés 1956. december 28-án mérsékletre intette íróársait.

39 Idézi STANDEISKY: *i. m.* (1996), 386.

Király erre évtizedekkel később is visszatér. Mint mondja, Czine macskul ragaszkodott a „paraszti demokracizmus” téziséhez, és súlyosan elhibáztaknak ítélte az állásfoglalás gerincgondolatává vált harmadikutas nacionalizmus koncepciót. *Válasz Évkönyv. i. m.* (1989), I., 214. Az Irodalomtudományi Intézetben Czine mellett Erdei Ferenc vitat-

kozott az állásfoglalással. A vita olyan termékeny volt, hogy az kínos lett az intézetet irányító Sötér Istvánnak. Annál is inkább, mert az ügynökök is jelentették, ki mit mondott s milyen volt a légkör. Döme (Bene Ede irodalomtörténész) azt az álláspontot továbbította, hogy ez politikai ügy, és nem irodalmi, a népi írók „jelentőségét parthatározatok nem rendítik meg”. Egy másik irodalomtörténész „Krasznai József” (Koczás Sándor) a második vitáról tájékoztatott. Az Intézet vezetői ugyanis jóvá akarták tenni az első vita kritikus általszólásait, s meghírdettek szeptemberre egy másik vitát. Ezt már megszervezték, s nem szólalhattak fel a „problematikus, ideológiailag ellenséges elemek” (Németh G. Béla, Oltványi Ambrus, Bodnár György). Czine Mihály ismét kiállt a népiek mellett, s mondta el a Király által idézett mondatokat. Lásd SZÖNYEI Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. I–II.* Bp., Noran, 2012, I., 458.

40 Uo., 456–461.

41 Uo., 452–454., 454.

42 Uo., 456.

43 Uo.

44 Uo.

szonyrendszer reprezentálja. Szinte ugyanakkor jelent meg a nyilvánosságban, amikor a Kádár-kormány legfontosabb „ellenségét”, Nagy Imre miniszterelnököt és vezető társait kivégezték. A forradalomban betöltött szerepükért az írókat már megbüntették. A legfőbb „bűnösöket” az a csoport reprezentálta, amelyet a periratokban is „Déry és társai” néven emlegetnek. Azaz az évtizedes munkásmozgalmi, kommunista múlttal (Déry, Zelk, Háy) rendelkező írókat, akik miután kétségkívül kiszolgálták a Rákosi-rendszert, szembefordultak a kommunista társadalomképpel és annak gyakorlati megvalósításával. Miközben a börtönben, megtöretésük közepette is kommunistának vallották magukat. A forradalomban játszott szerepükért a népieket is elítélték (amint a korábbi szövegekben is látható), de csak verbálisan. A vezető népi írókat nem érte fizikai megtorlás, valójában még szilencium sem. Ezt a sajátos és különös ellentmondást különböző interpretációk magyarázhatják. Ezek között markáns vélemény, hogy a „nagy íróperben” a (nagy)polgári, zsidó származású értelmiséggel számolt le a magát „munkás-paraszt kormánynak” nevező hatalom. Azokkal, akiket nem tekintett az „osztályharcban” szövetségesnek. Másrészt ily módon is kifejezte elhatárolódását elődjétől, a Rákosi-vezetéstől, amelynek legfontosabb képviselői a zsidó származású értelmiségből kerültek ki. A Kádár-kormány e tekintetben a „nemzeti” voltát deklarálta, miközben elutasította a nacionalizmusnak tekintett tudatformákat, kultúrát és főleg a kommunista „internacionalizmust” kétségbe vonó, a kisebbségi magyar etnikum erőszakos asszimilációja elleni tiltakozásokat. Másrészt az új társadalom, új kultúra megteremtését célul kitűző kommunista hatalom a letűnt polgári társadalmat reprezentáló polgári kultúrát s annak javait korszerűtlennek, osztályidegennek tartotta, és elutasította. És azzal is tisztában kellett lennie, hogy a kommunista eszmeiségű irodalomnak sem jelentékeny alkotásai, sem hagyománya nincsen. Ily módon a „tömegeket mozgósítani” tudó ereje sincs, és olvasótábora sem. Az 1948 és 1956 között született „szocialista realista” szövegek ez időre már javarészt olvashatatlanok voltak, a forradalom felülírta történelmi érvényességüket, esztétikai értékrendszerük pedig eleve hiányos volt. Miközben az *Állásfoglalás* vissza akarja vonni a népi mozgalomtól öndefiníciójának legfontosabb kritériumát, a „népit” – ezért tette idézőjelbe –, s mint a későbbi események mutatják, a mozgalmat fel akarja számolni. A népi írók identitását olyan

művek táplálják, amelyek nemcsak az (akkori) irodalmi kánon legfontosabb alkotási közé tartoznak, hanem amelyeket tömegek olvasnak. Mégpedig az új elitkultúrának részeként.

Vannak vélemények, amelyek a népiek ügyeskedésével, megalkuvásaival, hataloméhségükkel magyarázzák, hogy a vezető írók közül többen szerepet vállaltak a demokráciát reprezentálni hivatott Hazafias Népfrontban. Hogy elfogadták a hatalom kinyújtott kezét, és hozzájárultak legitimációjához. Kár lenne vitatni, hogy lehetnek/vannak emberi motivációk – különösen a pályájuk és életük vége fele közeledő írók esetében –, amelyek vagy az önérvényesítés szándékát vagy a mindig is küldetésnek tekintett közéleti szerep betöltésének vágyát érvényesítik. És persze nem feledhető 1956 politikatörténeti tanulsága, amellyel az értelmiségnek ugyancsak szembe kellett néznie.

Amint a későbbi történések (az Írószövetség újjáalakítása 1959 szeptemberében) is mutatják, Illyés ekkori (1958–1959) szellemi pozícióját befolyásolja a hatalom kettős látásmódja és játéka: egyrészt számontartják mint a legtovább és leginkább következetesen kitarító ellenzék, másrészt számolnak vele mint a legtekintélyesebb és leginkább politikai íróval. A hatalom az általa létrehozott, a politikai tevékenység látszatát biztosító szervezetben (Hazafias Népfront) vezető szerepet vállaló Tamási Áron, Veres Péter, Szabó Pál névsorral azt üzenheti az értelmiségnek és a közvéleménynek, hogy jelentős írók, a megtámadott népiek vezérkara is támogatja. Illyés neve azonban hiányzik. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1959. április 1-jei ülése tárgyalta az Írószövetség újjászervezéséről szóló előterjesztést. Az előterjesztő Orbán László az újjászervezéssel kapcsolatos személyi kérdések között kitért Illyésre is: „Külön meg szeretném jegyezni Illyés Gyula problémáját. Erről is beszélgettünk egymás között. Ő a népi írók közül az, aki egyelőre a legkisebb hajlandóságot mutatja az együttműködésre. Hallgat – bár most ír egy színdarabot – eddig ő volt az egyedüli, aki önálló művet tulajdonképp az ellenforradalom óta nem publikált. Azt halljuk, hogy visszatartani igyekszik az embereket. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy azért az ő országon belüli és kívül lévő jelentős rangja indokolja, hogy ne hagyjuk ki a tagok sorából.”⁴⁵ A tagok közül nem, az Írószövetség választmányából azonban kihagyták.

⁴⁵ Zárt, bizalmas, számozott. *Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963. Dokumentumok.* Szerk. CSEH Gergő Bendegúz, KALMÁR Melinda, PÓR Edit, Bp., Osiris, 1999, 124.